O‘QUVCHILARNING NUTQIY ETIKETINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Xo‘jamurodova Farzona
Termiz davlat pedagogika instituti
Talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.21706293

Annatatsiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktabi o‘quvchilarida nutqiy etiket va muloqot odobini shakllantirishning samarali metodlari tahlil qilingan. Nutqiy etiket ijtimoiy munosabatlarning muhim tarkibiy qismi sifatida o‘quvchining shaxs bo‘lib shakllanishidagi o‘rni yoritilgan. Maqolada o‘quvchilarga salomlashish, murojaat qilish, minnatdorchilik bildirish va rad javobini berish kabi nutqiy vaziyatlarda o‘zini tutish madaniyatini o‘rgatishning pedagogik va psixologik asoslari ko‘rsatib o‘tilgan.
Kalit so‘zlar: Nutqiy etiket, muloqot madaniyati, nutqiy vaziyat, ijtimoiy munosabatlar, nutqiy odob, interfaol metodlar, rolli o‘yinlar, lisoniy vositalar, pedagogik mahorat.

Аннотация: В данной статье анализируются эффективные методы формирования речевого этикета и культуры общения у учащихся общеобразовательных школ. Освещена роль речевого этикета как важного компонента социальных отношений в становлении личности учащегося. В статье показаны педагогические и психологические основы обучения учащихся культуре поведения в таких речевых ситуациях, как приветствие, обращение, выражение благодарности и отказ.
Ключевые слова: Речевой этикет, культура общения, речевая ситуация, социальные отношения, речевая вежливость, интерактивные методы, ролевые игры, языковые средства, педагогическое мастерство.

Abstract: This article analyzes effective methods for forming speech etiquette and communication culture among secondary school students. The role of speech etiquette as an important component of social relations in the formation of a student's personality is highlighted. The article demonstrates the pedagogical and psychological foundations of teaching students the culture of behavior in speech situations such as greeting, addressing, expressing gratitude, and refusal.
Keywords: Speech etiquette, communication culture, speech situation, social relations, speech politeness, interactive methods, role-playing games, linguistic means, pedagogical mastery.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda “jonli” muloqot madaniyati birmuncha pasayib borayotgani kuzatilmoqda. O‘quvchilar orasida ijtimoiy tarmoqlar jargonlari, qisqartmalar va qo‘pol so‘z birikmalarining ko‘payishi nutqiy etiket muammosini dolzarb pedagogik vazifa sifatida kun tartibiga qo‘ymoqda. Nutqiy etiket - bu shunchaki “salom-alik” emas, balki shaxsning ma’naviy qiyofasi, uning jamiyatdagi mavqeyi va intellektual salohiyatining ko‘zgusidir.

1. Nutqiy etiketning tarkibiy qismlari nutqiy etiket faqat so‘zlardan iborat emas. U bir necha darajali tizimni tashkil etadi. Verbal (Lisoniy) daraja murojaat shakllari, iltifotlar, minnatdorchilik va uzr so‘rash iboralari.Paraverbal daraja ovoz ohangi (intonatsiya), nutq tempi, pauzalar va urg‘u. Noverbal daraja yuz ifodasi (mika), ko‘z qarashi, tana holati (jest va pantomima).

2. Shakllantirish metodikasi zamonaviy yondashuvlar o‘quvchilarda ushbu ko‘nikmalarni shakllantirishda an’anaviy ma’ruza usulidan voz kechib, quyidagi interfaol metodlarga tayanish lozim:

A. Vaziyatli modellashtirish (Scenario Method): O‘quvchilarga konkret hayotiy vaziyatlar beriladi. Masalan: *"Siz o‘zingizdan yoshi katta inson bilan uchrashuvga kechikib keldingiz. Qanday uzr so‘raysiz?"* yoki *"Notanish odamdan manzilni so‘rashda qaysi iboralardan foydalanasiz?"*. Bunda o‘quvchi nafaqat so‘zlarni tanlaydi, balki o‘zini tutish madaniyatini ham namoyish etadi.

B. "Aks-sado" metodi: Ushbu metodda o‘quvchi suhbatdoshining fikrini tinglab, uni tasdiqlashi va o‘z fikrini qo‘shishi talab etiladi. Bu tinglash madaniyatini (active listening) rivojlantiradi.

C. Lingvistik tahlil: Adabiyot darslarida ijobiy va salbiy qahramonlar nutqini solishtirish. Masalan, Alisher Navoiy asarlaridagi muloqot odobi namunalarini tahlil qilish orqali milliy nutqiy etiket xususiyatlarini tushuntirish.

3. Nutqiy etiket shakllanishining pedagogik shart-sharoitlari

Nutqiy etiketni shakllantirish jarayoni quyidagi uchlikka tayanadi:

1. O‘qituvchi namunasi: O‘qituvchining o‘quvchi bilan muloqoti — eng asosiy darslikdir.

2. Muhit: Maktabda o‘zaro hurmatga asoslangan muloqot muhitining mavjudligi.

3. Oila bilan hamkorlik: Uyda ota-ona nutqi bolaning nutqiy etiketi poydevorini belgilaydi.

O‘quvchilarning nutqiy etiketini shakllantirish -bu ularni kelajakdagi professional va shaxsiy hayotga tayyorlash demakdir. To‘g‘ri tanlangan metodika o‘quvchida nafaqat so‘zlashish mahoratini, balki boshqalarga nisbatan hurmat va empatiya hissiyotlarini ham tarbiyalaydi.

Boshlang‘ich sinf davri bolaning shaxs sifatida shakllanishi va muloqot qoidalarini o‘zlashtirishi uchun eng qulay davr hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi maktab ostonasiga qadam qo‘ygach, uning muloqot doirasi keskin kengayadi. Endi u nafaqat oila a’zolari, balki tengdoshlari, turli fan o‘qituvchilari va ma’muriyat vakillari bilan muloqotga kirishadi. Shu sababli, ushbu yoshda nutqiy etiket salomlashish, murojaat, iltifot, uzr, minnatdorchilik normalarini o‘rgatish ta’limning strategik vazifasidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqining o‘ziga xosligi, kichik maktab yoshidagi bolalarda nutq hali hissiyotlarga juda boy va beqaror bo‘ladi. Ularda nutqiy etiketni shakllantirishda quyidagi to‘siqlarga duch kelinadi.So‘z boyligining yetishmasligi, rasmiy va norasmiy vaziyatlarni farqlay olmaslik, muloqotda “Sen” va “Siz” murojaat shakllarini aralashtirib yuborish.

Nutqiy etiketni shakllantirishning samarali metodlari rolli va dramatik o‘yinlar boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun o‘yin hamon yetakchi faoliyat turi bo‘lib qolmoqda. Metod: “Mehmondorchilikda”, “Shifoxonada”, “Do‘konda” kabi sahnalashtirilgan o‘yinlar orqali bolaga kerakli iboralar Masalan: “Iltimos, menga mana shu kitobni bera olasizmi?”amalda o‘rgatiladi. “Sehrli so‘zlar” daraxti. Sinfxonada maxsus ko‘rgazmali qurol tayyorlanadi. Har bir o‘quvchi kun davomida ishlatgan odobli so‘zlarini (Rahmat, Assalomu alaykum, Kechirasiz, Marhamat) daraxt barglariga yozib boradi. Bu vizual motivatsiya beradi. Ertak-terapiya va qahramonlar tahlili ertak qahramonlarining muloqoti tahlil qilinadi. Masalan, “Zumrad va Qimmat” ertagi orqali muloyimlik va qo‘pollikning natijalari solishtiriladi.

Boshlang‘ich sinf uchun minimal nutqiy etiketning tarkibiy qismlari

1. Salomlashish va xayrlashish: “Assalomu alaykum”, “Salom”, “Xayr”, “Ko‘rishguncha”.

2. Murojaat: Ustozlarga, ota-onaga va notanishlarga “Siz” deb murojaat qilish.

3. Iltimos va minnatdorchilik: “Iltimos”, “Yordamingiz uchun rahmat”, “Baraka toping”.
4. Uzr so‘rash: “Meni kechiring”, “Uzr, bilmasdan qildim”.

O‘qituvchi va oilaning roli o‘quvchi o‘qituvchining har bir so‘zini ko‘chirib oladi Agar o‘qituvchi o‘quvchiga “Siz” deb murojaat qilsa, bolada o‘ziga nisbatan hurmat va boshqalarni hurmat qilish ko‘nikmasi avtomatik ravishda shakllanadi. Ota-onalar bilan ishlashda esa “Uyda muloqot odobi” mavzusida davra suhbatlari o‘tkazish tavsiya etiladi.

XULOSA. Nutqiy etiketni shakllantirish faqat ona tili va adabiyot darslari bilan cheklanib qolmasligi kerak. Bu uzluksiz jarayon bo‘lib, barcha fan o‘qituvchilari va ota-onalar hamkorligini talab etadi. To‘g‘ri shakllantirilgan nutqiy madaniyat o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va nizoli vaziyatlarning oldini oladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy etiketni shakllantirish metodikasi majburiy qoidalarni yodlatishga emas, balki ularni tushunib amalda qo‘llashga yo‘naltirilishi kerak. Bolaning nutqi qanchalik madaniyatli bo‘lsa, uning kelajakdagi ijtimoiy munosabatlari va akademik muvaffaqiyati shunchalik mustahkam bo‘ladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. “O‘qituvchi nutq madaniyati”. - Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy utubxonasi nashriyoti, Mahmudov N. 2007.
2. “O‘quvchilarning o‘zaro muloqot madaniyatini shakllantirish”. — Toshkent: “Ma’naviyat”, Safarova R 2010.
3. Shabbazova Dilfuza Ruziqulovna.ONA TILI O‘QITISH METODIKASI. Toshkent”METODIST NASHRIYOTI”2023.
4. Qosimova. K. Boshlang‘ich sinflarda imlosi qiyin so‘zlarni o‘rgatish. -T.1964.
5. PIRLS 2011 baholash asosi. Ina V.S. Mullis, Maykl O. Martin, Enn M. Kennedi, Keti L. Trong, Marian Sainsberi.
6. Daminova Dilbar Melimurodovna ONA TILINI FANLARARO O`QITISHDA NUTQIY FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI. INTER EDUGATION.CLOBAL STUDY. -2024.N4(1), B:122-128-bet
7. Daminova Dilbar Melimurodovna.Ona tilini fanlararo o`qitishda nutqiy faoliyatni rivoglantirish metodikasi. Til va adabiyotlar.uz 84-86-betlar
8. Daminova Dilbar Melimurodovna, & Salimova Ruxshona Chori qizi. KICHIK YOSHDAGI O`QUVCHILAR NUTQINI O`STIRISHNING VAZIFALARI ,METODLARI VA VOSITALARI. INTERNATIONAL CONFERENCE ON MODERN DEVELOPMENT OF PEDAGOGY AND LINGUISTICS.53-57-betlar.